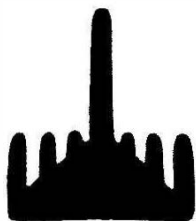

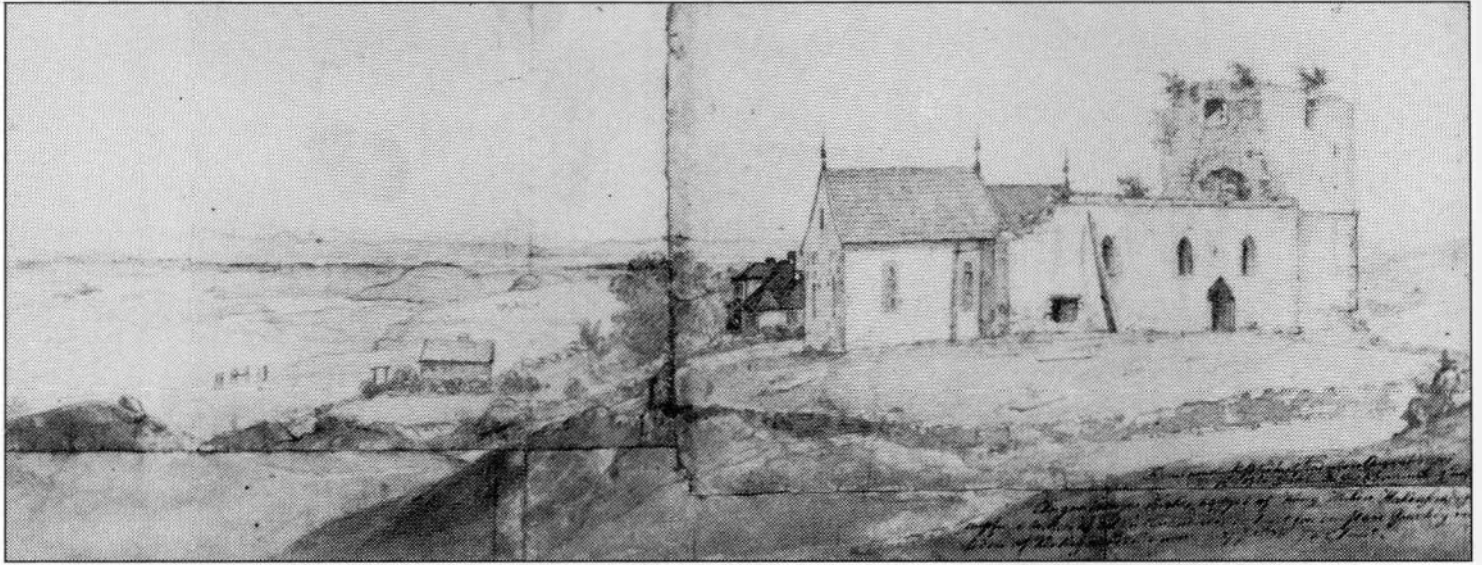
Årbok for Karmsund 1987-1992

Karmsund Folkemuseum

Haugesund 1992

Ludvig Eriksen Trykkeri a.s

Den viktigste tegningen til J.C.Dahl av Avaldsnes Kirke, her sett fra nord-øst. Datert 27.juli 1811. Arket har vært brettet og tegningen er derfor noe skadet. Vanligvis blir bare høyre del avbildet. Denne tegningen er grunnlaget for seinere kunstverk i 1813, 1820, 1834 og 1843. (Bergen Billedgalleri)

Når tegninger forteller historie.

Aadne Utvik

I juli 1811 la et skip fra Bergen til ved Gloppe øst for prestegarden på Avaldsnes. Den unge malersvenn Johan Christian Clausen Dahl betraktet med undring den gamle forfalne steinkirken mot vest. Skipet var lastet med tørrfisk. Lukta var vel slik, at den unge bergenseren hadde god grunn til å ta seg en tur på land.

Så neste dag gikk han opp til det merkelige byggverket. Det appellerte til hans kunstneriske fantasi. Men han var nok også blitt orientert av sin beskytter Lyder Sagen om stedets særegne historie.

Dahl var underveis til København for å skaffe seg utdanning som kunstmaler. Skipet ble heldigvis liggende noen dager ved gjestgiver Ollestads brygge. Den 23-årige Johan Christian brukte tida godt. Han laget to blyantskisser fra Avaldsnes, -en av kirken fra nordøst og en skisse av kirken fra vest.¹ Disse to tegningene ble seinere nyttet som grunnlag for flere kunstverk.

J.C.Dahl er kjent som den egentlige grunnleggeren av nyere norsk malerkunst. Han ble professor i den tyske by Dresden, men holdt hele tiden nær kontakt med fedrelandet og påvirket kulturarbeidet i Norge på mange vis.

Vi skal nå se nøyer på hva den unge Dahl så på Avaldsnes, og hva han tegnet og skrev i den sammenheng.

Vi skal bruke tegningene fra året 1811 som grunnlag for også å forstå mer av lokalhistorien på prestegarden og den gamle kongsgarden.

«...taget fra den store Gravhøj ...»

På tegningen fra nordøst merker vi oss først en påskrift:

*«Tegnet paa min første Udfart, Karmøen Augvaldsnees d. 27. Juli 1811.
J. Dahl.»*

Der var Kormuntan Præst. Augvaldsnes Kirke, bygget af Kong Hakon Hakonsen (Den gode) ungefer i Mitten af det 13. Aarhundrede, er taget fra den store Gravhøj ved siden af kirkegaardsmuren. D. 27. Juli 1811 J.C.C. Dahl.»

Maleren på haugen.

I høyre hjørne av tegningen ser vi en mann med hatt sitte på haugen. Han holder noe i hendene. Det er den unge Dahl med skisseblokka. Å plassere

seg selv i bilde var etter tidens skikk, noe vi skal komme tilbake til seinere.

Kirken som ruin.

Det dominerende element i tegningen er tårnruinen bevokst med små trær. Vi legger merke til at taket over kirkeskipet er ødelagt, men at det er et ekstra tak et stykke mellom koret og tårnet. Det er en forlengelse av koret ved en tømmerbygning fra først i 1600-årene. Skipet og tårnet var blitt så ødelagt, at bare koret var intakt.

Løsningen ble å bruke koret med dette tilbygget, som sto helt til 1838. (Først i 1840 var den store restaureringen fullført med nytt tak over skipet og restene av tårnet helt fjernet).

Landets høyeste bauta.

Den berømte «Jomfru Marias synål» ser vi heller inn mot kirkeveggen - og truer med dommedag, slik det kjente sagnet forteller om. Da Dahl tegnet bautaen var den høyere enn nå. Tidligere opptegnelser nevner fra 12 ½ til 13 ½ alen.

Nå måler den 7 ¼ m.

Kanskje Dahl hadde fått høre om den gamle runeinnskriften på steinen og hadde undersøkt restene etter den.²

«1560»

På korets østvegg legger vi merke til bokstaver og tall. Øverst leser vi HB og XL og under 15 og 60. Nå er bare tallene 1 og 6 tilbake under bokstavene.

Det er faktisk kun denne tegningen som kan bevise at initialene og årstallet har noe med 1500-tallet å gjøre.

Det er sokneprest Lars Skadberg som har forsket mest om historien omkring Olavskirken. Han har satt fram en interessant tolkning om personene bak disse tegnene.³

En staselig barokkbygning.

Bak koret skimter vi et uvanlig hus fra den tid på landsbygda. Det er prestegårdens hovedbygning, bygget omkring 1700, etter en stor brann. Hele prestegarden hadde blitt ødelagt. Etter bidrag fra hele landet ble så den dominerende bygningen reist.

På andre tegninger fra sjøsida kan vi ane hvor markert denne trebygningen har vært for reisende gjennom sundet. Prestegardshuset ga nok den unge Dahl en ekstra følelse av at stedet Avaldsnes var noe spesielt. (Huset ble revet i to omganger, i 1872 og 1904).

Mot Gloppe.

Det er et utsnitt av tegningen begrenset til kirka, som vanligvis blir gjengitt. På originalen kan vi se en horisontal revne nederst på tegningen. Den har

altså blitt brettet, og dermed er den blitt noe ødelagt. På den utvidete tegningen har Dahl også tatt med landskapet øst og sør for prestegarden, ned mot havna ved Gloppe. Men husene ser vi ikke.

«... taget fra Blodheien....»

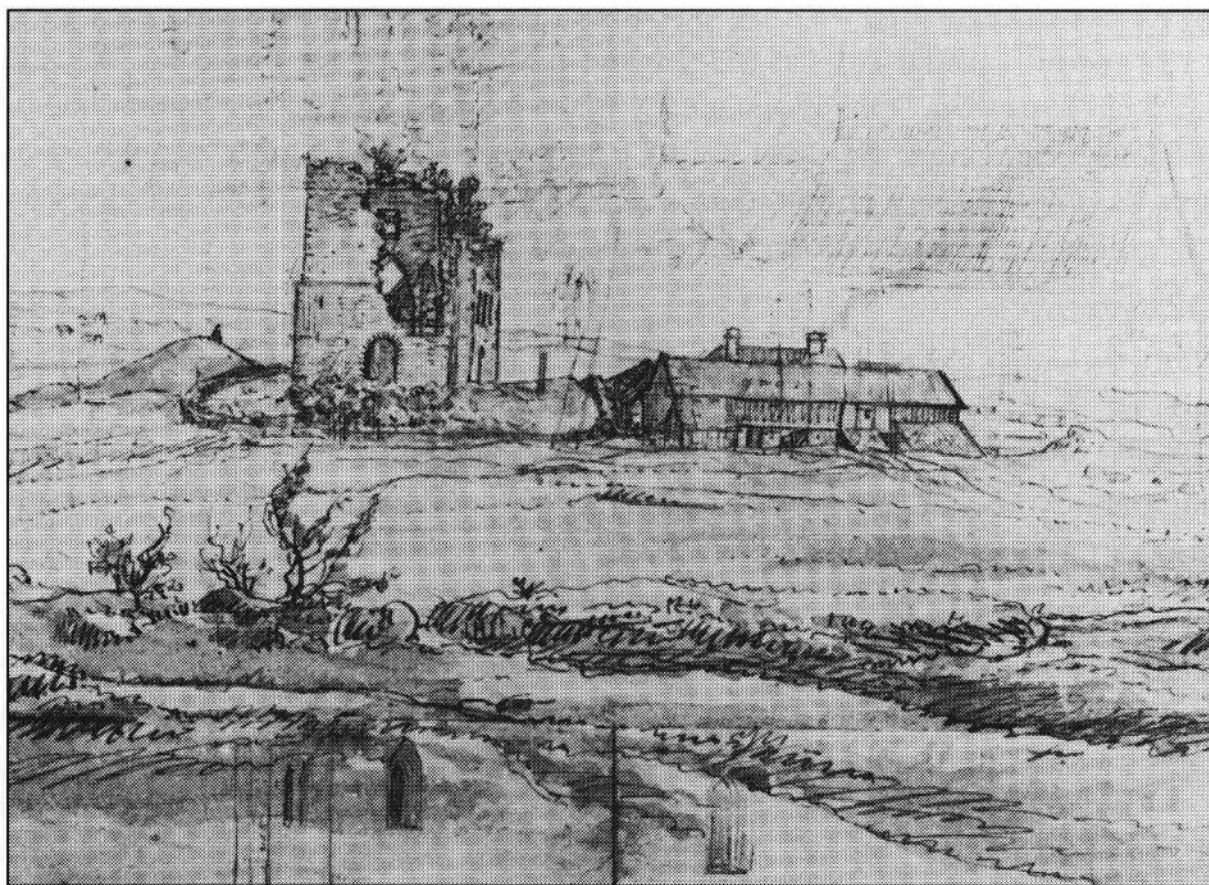
Den andre tegningen var også av kirkeruinen, men nå fra vest.

Vi finner denne påtegningen: *«Augvaldsnes Kirke og Ruin paa Karmøen i Norge samt Præstegaarden taget fra Blodheien d. 27. Juli 1811. af J. Dahl.»*

I 1843 laget han kopier av sine ungdomsbilder og skrev denne påtegningen: *«Augvaldsnes Kirke-Ruine - ved Siden deraf Kong Augvalds Gravhøy, til høyre Prestegaarden, Taget fra Blodheien d. 27. Juli 1811 under mit 4 a 6 Dagige Ophold der. Dengang var den ælder Kormuntant Prest til Augvaldsnes - og til Torvestad - som jeg ogsaa besøgte - en her Jahre Prest til sidstnevnte M nighed. Copie af Dahl.*

*Dresden d. 20. Juni 1843.»*⁴

Dahl kan umulig ha stått på «Blodheien» og tegnet, men på nordre del av

Kirkeruinen og prestegarden på Avaldsnes tegnet samme dag som bildet foran, men nå fra vest. Originalen viser at den unge malersvenn J.C.Dahl har vært sparsommelig og brukt baksiden av samme arket. Denne tegningen er grunnlaget for kunstverk fra 1827 og 1843. (Bergen Billedgalleri)

det høydedraget som kalles Kongshaugen. Har unge Dahl sittet i vertshuset på Gloppe og blitt fortalt sagnet om det blodige slaget mellom kong Håkon den Gode og Eiriksønnene? Vi kaller nå stedet Reheia - og det er lenger vest ved Rehaugane. Men J.C. Dahls bruk av det romantiske Blodhei-navnet var helt i stil med tidsepoken.⁵

Flaghaugen og Avaldsnes-funnet.

Men påskriften viser også til kong Augvalds gravhaug. Det vil si den haugen vi ser til venstre for kirken. Det var her tegneren satt på den første tegningen.

Det er påfallende at haugen ikke er kjent med et markert navn fra gammelt av. Vi kjenner fra 1690 «Kongshoyden» (Torfæus)⁶, 1834 «store Kæmpehøi» (Brun)⁷ og 1843 «store oldgamle gravhøy» (Dahl)⁸. Den eldre faglitteraturen viser til bruksnavn som «Koehøien» og «Augvaldshaug» (Christie)⁹.

Lokal tradisjon nevner «Fløyhoien», haugen på fløyen¹⁰.

Johan K. Christie var huslærer hos sokneprest Brun. I en fotnote i sin berømte artikkel nevner Christie, at haugen har fått navnet etter en flaggstang som skal ha stått på den. Flaghaugen er i alle fall blitt det navnet stedet for haugen har fått - for nå er det bare omkretsen som er synlig. (Den ble brukt til fyll på kirkegården).

Tegneren var klar over at folk knyttet haugen til sagnet om kong Augvald og kua hans. Og Dahl ble seinere vel kjent med sokneprest Bruns sensasjonelle utgravinger fra 1834. Brun trodde han hadde funnet sagnkongens gravkammer. Funnet er blitt kjent som Avaldsnesfunnet og skal være det største gullfunnet fra romertiden i Nord-Europa¹¹.

Kirkestedet.

Kirkebygget var så nøyaktig skissert, at Dahls tegninger ble brukt som antikvarisk veiledende materiale ved arkitektkonkurransen over hundre år seinere.¹² Vi legger også merke til den runde kirkegårdsmuren. Den er et tydelig minne fra den første kristne tid, da kirkegårdsmurene skulle være avrundet i alle retninger.

Bautastein.

Den vesle bautaen som sees til høyre for kirken er interessant. I den latinske norgeshistorien til Torfæus finne vi dette ved en av hans fortellinger om sagnkongen Augvald:

*«En stein som var bygget til minnesmerke, kan dessuten besiktiges, men den som var for kua, sprakk i småbiter fordi den ikke tålte den store beten, da alle bygningene på Augvaldsnes brant ned den 14. august i året 1698, utenom et lite fotstykke, som indikerer stillingen, et lite etterlatt stykke som er gjort om til bruk som trappetrinn for den som går inn.»*¹³

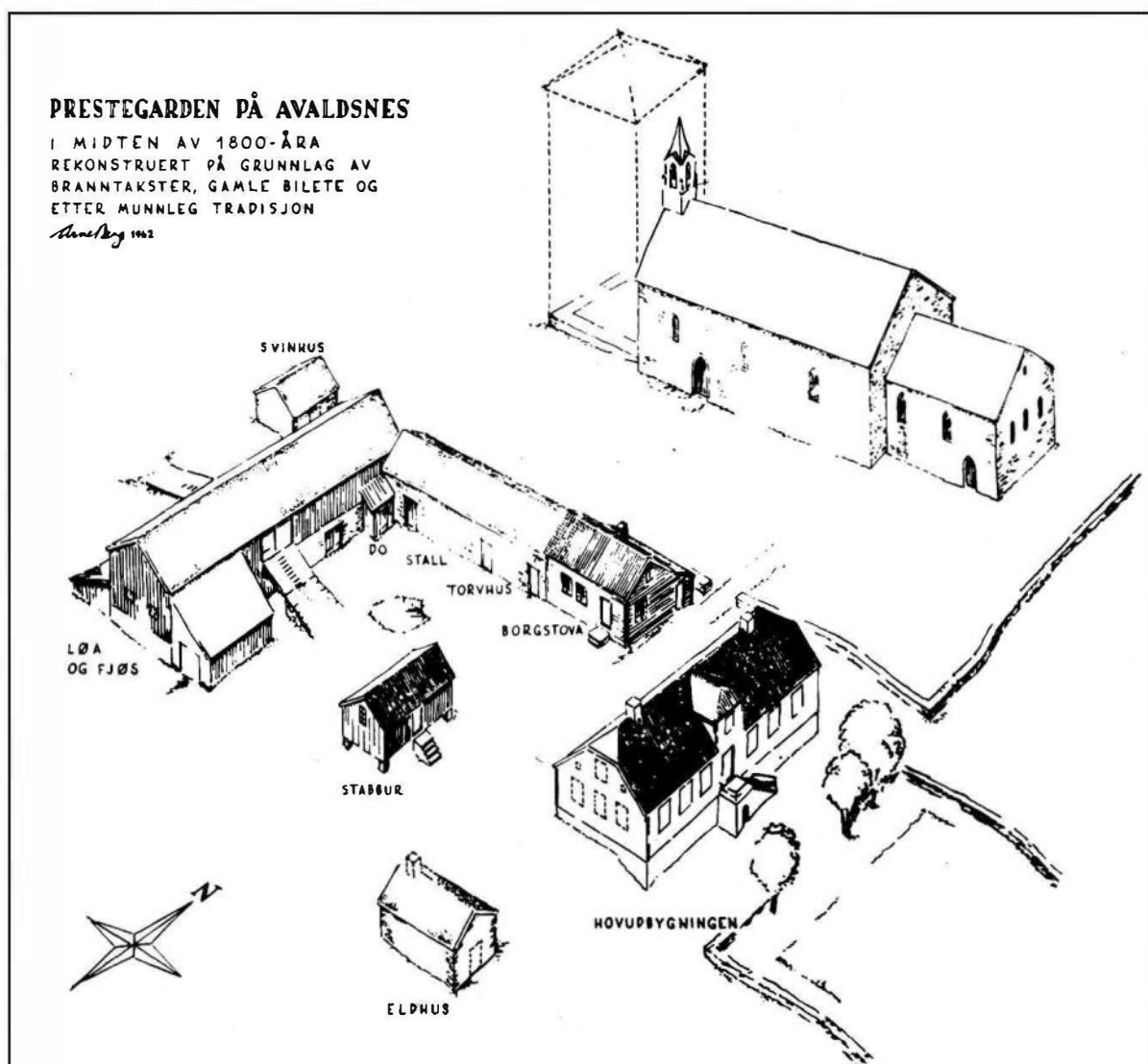
Siden forsvant steinen. Sokneprest Skadberg jaktet lenge etter den. Ved til-

rettelegging av parkeringsplass ved kirkejubileet i 1950 ble steinstumpen funnet og reist opp igjen. Kanskje den har vært brukt til inngangshelle til kirkegardsporten eller til «Bårstova». Hele bautaen skal opprinnelig ha vært 15 alner høy, dvs. ca. 9 ½ m - altså høyere enn «Synålå».

Prestegarden.

Det gardstunet vi her ser litt av på tegningen ble løst opp mot slutten av forrige århundre og flyttet noe mer mot sør. Arne Berg hos Riksantikvaren har laget en fin rekonstruksjon av gardstunet, slik det så ut ved midten av 1800-tallet.¹⁴

Med unntak av kirkebygget var det omtrent slik stedet så ut ved Dahl besøk. Både Dahls tegning og Bergs rekonstruksjon formidler en klar kontrast mellom det levende og menneskenære tunet og det storslåtte minnet fra fjern fortid.

Slik så prestegardstunet og kirken ut omkring 1840, da den første store kirkerestaureringen var fullført (og Flaghaugen var fjernet). Rekonstruksjon ved Arne Berg hos Riksantikvaren. J.C.Dahls tegninger fra 1811 ble et viktig materiale for rekonstruksjon og gjenreising av kirketårnet i 1920-årene.

Kunstneren I. C. Dahl og Avaldsnes-motivet.

Det var kretsen rundt den kjente skolemannen Lyder Sagen som hadde gjort det mulig for unge Dahl å reise til København for å utdanne seg til kunstmaler. Under oppholdet på Avaldsnes nyttet han tiden godt:

«Den daværende Præst Hr. Kormuntan, der kom, min Ukyndighed i den norske Historie til Hiælp, og førte mig om i nærheden af Kierken og Præstegaarden - fortalte mig adskilligt om Kong Augwald og hans Koe - Olaf Trygvesen der har ladet Augwalds Gravhøj undersøge og vel mulig fløttet den store Bautasten der staar ved Kierkemuren - der hen?..»¹⁵

Første del av 1800-tallet blir stilmessig kalt romantikken. Det var en reaksjon mot forstandsdyrkelsen på 1700-tallet. Det skulle nå legges mer vekt på fantasi, følelser og det subjektive. I åndsliv og kunst kom nasjonale særtrekk, historie og folkeminner i forgrunnen.

Men hva var det Johan Christian Dahl var påvirket av?

Tegningene fra 1811.

De to tegningene skal være de eldste kjente kunstverkene til Dahl. Ut fra Avaldsnes-tegningene kan vi kalle den unge Dahl en prospektmaler. Når han så møter den gamle kirkeruinen blir det et opplegt og naturlig motiv for ham.
¹⁶

I prospektet prøver en kunstner å gjenskape et utsnitt av en virkelighet så nøkternt som mulig. Bemerkelsesverdige bygninger og ruiner er populære.

Avaldsnes-motivet passer derfor utmerket for prospekt-tegneren. På Dahls tegning fra nord-øst husker vi at han plasserer seg i bildet i ferd med å nedtegne motivet. Dette var vanlig for prospektkunstnere. Det var garantien for korrekt avbildning.

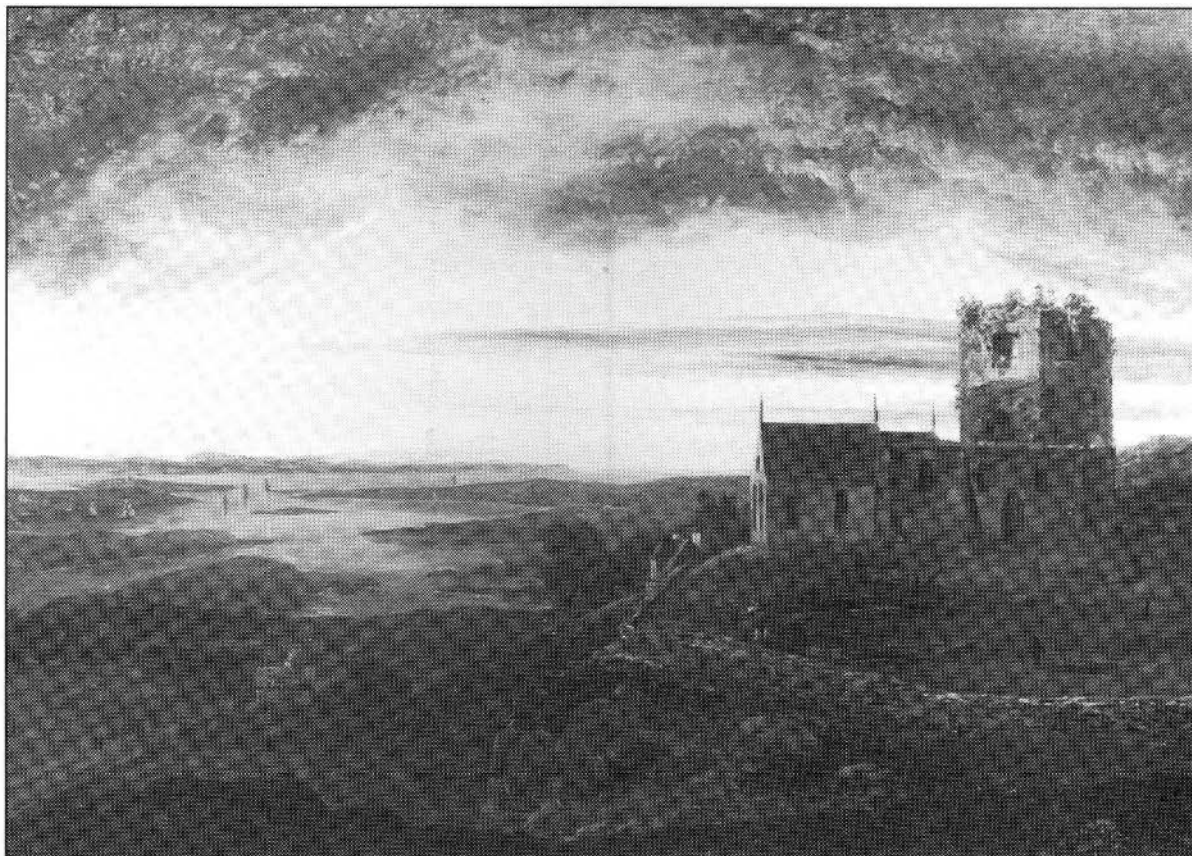
Seinere malerier.

Det romantiske islettet blir imidlertid tydligere i maleriene til kunstneren, både i læretiden i København, og særlig som professor i Dresden. Dahl blir ikke ferdig med Avaldsnes.

For få år siden dukket det opp på en auksjon et maleri signert «Dahl 1813». Det er igjen Avaldsnes-ruinen sett fra nord.¹⁷

Stedet er nå skapt om til et dansk idyllisk landskap. Den historiske stemningen er trengt i bakgrunnen. Bildet er befolket med hele 20 mennesker og to hester!

I Nasjonalgalleriet har det vært et maleri av samme motivet, datert 1820. Dette maleriet kom fram i jubileumsutstillingen i 1988, og er siden blitt godt kjent i distriktet.¹⁸ Det småkoselige i skildringen fra 1813 er nå borte. Landskapet 1820 har fått tilbake sin norske karakter. Den sterke opplevelsen av noe historisk er blitt markert. Også dødsmotivene kommer fram - ved gravfølge, graver og «Synålå».

Dette maleriet av Dahl fra 1820 ble godt kjent etter jubileumsutstillingen med hans bilder i 1988. Motivet har nå fått flere romantiske trekk enn i de tidligere tegningene. Da bildet ble laget hadde kunstneren reist fra København og slått seg ned i den tyske by Dresden. Vi ser av motivets utforming at norsk landskap og historie opptok J. C. Dahl sterkt også i utlendighet. (Nasjonalgalleriet)

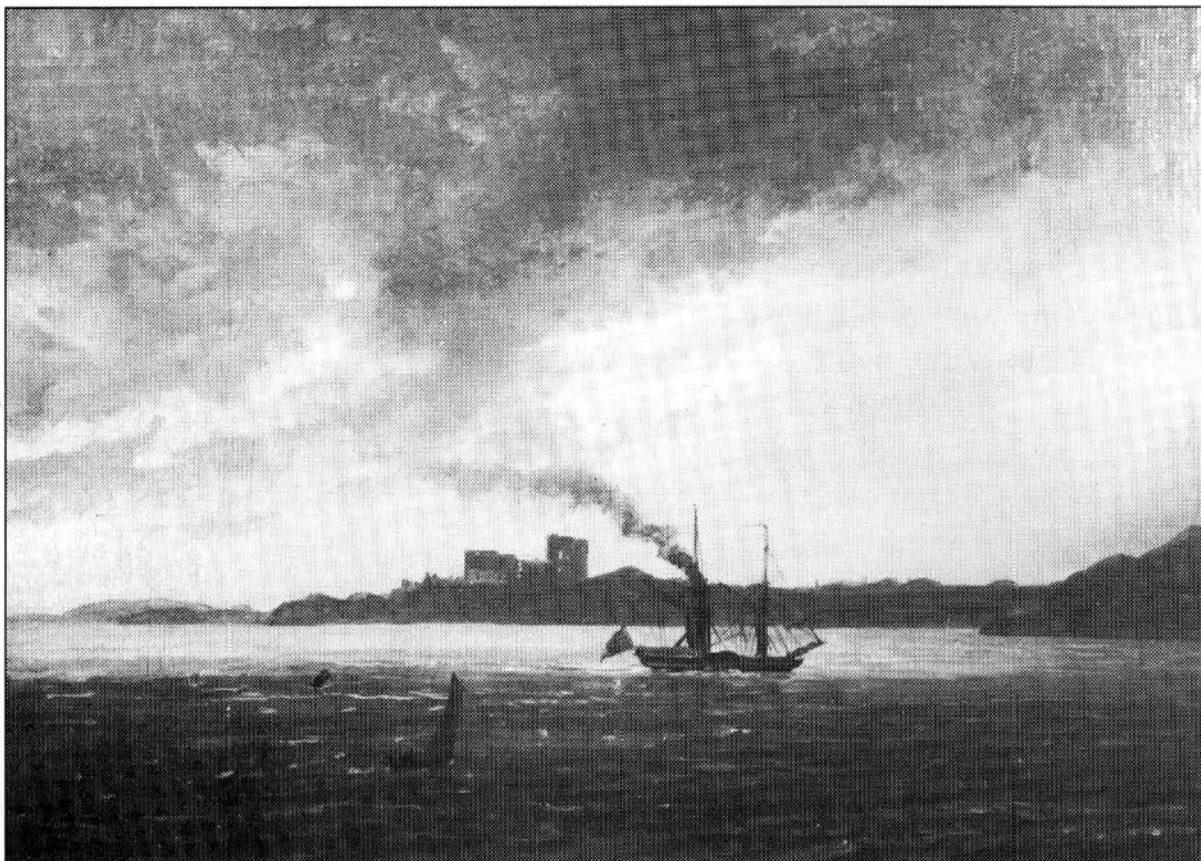
Det tredje maleriet er fra 1827, et vinterbilde laget på grunnlag av tegningen fra vest. Bildet er dessverre nå bare kjent fra Nasjonalgalleriets fotosamling.¹⁹ I 1834 maler Dahl igjen kirkeruinen, men denne gang sett fra sjøen, en såkalt marine.²⁰ Bildet er datert 25. august og vi ser det stolte skip «Constitutionen» damper nordover. Han hadde selv reist med skipet til Bergen 2 måneder tidligere.

Siste gang Johan Christian Dahl tegner Avaldsnes er i 1843. Da kopierer han de to tegningene fra 1811, nå med laving. Likheten er slående, men nå mer suveren i streken. Og han har spart noe på den effektfulle buskasen på ruinene.

I hele 32 år har kunstneren altså vært opptatt av Avaldsnes-motivet. Vi kan undre oss over hva som kan ha ligget bak denne interessen for kirken og de historiske minnene.

Kulturverneren Dahl.

Nettopp i 1843 hadde Dahl et sterkt avisinnlegg.²¹ Han hadde lenge kjent til

Et lite kjent maleri av Dahl. Her er Avaldsnes sett fra Moksheim og fastlandet. Dahl er på sin andre Norges-reise i 1834 og kommer i august gjennom Karmsundet med dampskipet. Flaghaugen er ennå urørt. Tilbake i Dresden får han høre om Bruns utgravninger. Kulturvernere Dahl blir rasende og anklager soknepresten nærmest for vandalisme.
(Bergen Billedgalleri)

sokneprest Bruns utgravninger av Flaghaugen. Han skrev om sitt besøk på Avaldsnes i 1811 og 1834: *«Dengang var alt urørt, og vi betragtede med Ærefrygt Augvalds og de andre Grave. - I Aaret 1834 har Synet af denne Høi vakt andre Betragtninger og Interesser. Man grov dens Skatte frem i Dagen og - faldbød dem. Og isandhed, det Udbytte, man her har vundet, var rigt - saa rigt, at Vedkommende idetmindste kunde haft Raad til sømmeligt at lukke Høien, ja endog - til Tegn paa at den historiske Interesse her var med - forsyne den med en Erindingstavle om hvad den dog engang har eiet, og havt at betyde.»*

Vi skal ha i minnet hvilken posisjon denne skribenten hadde når det gjaldt kulturvern. Dahls patriotisme gjorde at han grep inn på mange områder i norsk kulturliv fra sin utlendighet. Han ivret sterkt for å opprette kunstforeninger og støttet det nye Nasjonalgalleriet. Han foreslo å restaurere Håkonshallen og Nidarosdomen. Og han var vel den som gjorde mest for å hindre at våre stavkirker ble helt ødelagt.

Det er blitt påstått at kunstmaleren J.C. Dahl var den første i Norge som tenkte seg et moderne fortidsvern og at han var den første som prøvte å redde vår verdifulle bygningsarv gjennom aktivt arbeid.²² I den sammenheng er det inspirerende å vite hvor opptatt denne kjente mannen har vært av våre lokale fortidsminner.

Da Foreningen til norske Fortidsminnemerkeres Bevaring ble opprettet året etter Dahls «utblåsning» i avisen, gjenspeilte foreningen i sin formålsparagraf de tanker kunstneren hadde om fortidsvern:

«.. at opspore, undersøge og vedligeholde norske fortidslevninger, som kan belyse landets kultur- og kunsthistorie, samt gjøre disse gjenstande bekjendte for almenheten ved afbildning og beskrivelse.»

I Dahls ånd.

Kunstneren har sikkert gledet seg stort over at kirkebygget ble restaurert (ved sterk innsats av sokneprest Brun) og bevart fra fullstendig ruin. Men det eldre byggverket Flaghaugen har berørt hans følelser på en spesiell måte.

Direktør Oddmund Møllerup ved Arkeologisk museum i Stavanger har gitt denne utfordringen til oss: *«En gjenreisning av haugen vil berike og styrke Avaldsnes som fornminneområde.»*²³

Min egen vurdering er denne: *«Hvis noe av jordmonnet ble ført tilbake til Flaghaugen, ville vi fra vårt utsiktspunkt på Avaldsnes kunne oppleve «historiens gang». Dette er noe ingen andre steder i Norge vil kunne ha maken til.»*²⁴

*Kunstneren Johan Christian (I.C.) Dahl
(1788-1857), malt av sønnen Siegwald i 1850.
(Bergen Billedgalleri).*

Noter.

1. Originaltegningene tilhører Bergen Billedgalleri og oppbevares av Universitetet i Bergen.
2. En tolkning av innskriften er gjengitt s. 34 i Aadne Utvik: Vårt historiske Avaldsnes. Haugesunds Avis Forlag 1988.
3. En interessant tolkning er gitt s. 138 i Lars Skadberg: Olavkyrkja og kongsgarden på Avaldsnes. Nils Sunds Forlag. Haugesund 1950.
4. Det korrekte navn for soknepresten til Avaldsnes er Hans Nikolai Cormontan (1807 - 14) og til Torvestad Adam Petersen Jalles (1803 - 27).
5. Aadne Utvik: «Reheiå» eller «Blodheien». Ætt og Heim 1983.
6. Uttrykket finnes i et brev til Arne Magnusson 03.10.1690, hvor Tormod Torfæus drøfter mulig plassering av Harald Hårfagres gravhaug: «... haugum theim stora firir nordan kirkiuna a Augvaldznesi, sem enn nu kallast Kongshoyden ...». Dette må være Flaghaugen («..nordan kirkiuna..»), og ikke Kongshaugen sør-vest for kirken.
7. Sokneprest Johan Lyder Brun i brev 11.12.1834 til biskop Jacob Neumann. Se Slomann (8) s. 19.
8. Wencke Slomann: En antikvarisk-historisk skisse omkring Avaldsnesfunnet. Viking XXVIII, Oslo 1964.
9. Johan Koren Christie: Antiqarisk-historisk Skitse af Augvaldsnæs. Urda II, Bergen 1842.
10. Etter Harald Utvik, f. 1891.
11. Utførlig beskrivelse av funnet i Avaldsnes - Norges eldste kongesete. Utgitt av Arkeologisk museum i Stavanger, red. Geir Sør-Reime. Stavanger 1989.
12. Stephan Tschudi Madsen: J.C. Dahl og Avaldsnes. Motiv og fornminne. Kunst og kultur, 1961.
13. Kap. XVII i Thormod Torfæus: Historia rerum Norvegicarum. København 1711. Dette sitatet er oversatt av Laurits Saltveit.
14. Tegningen finnes f.eks. i Utvik (2) s. 46 og Sør-Reime (11) s. 104.
15. Se Slomann (8) s. 18.
16. Knut Ormhaug: Kulturpersonligheten J.C.Dahl. I Johan Christian Dahl 1788 - 1857, red Knut Ormhaug. Bergen 1988.
17. Avbildet i Sør-Reime (11) s. 96.
18. Utførlig omtalt s. 121 i den store katalogen «Johan Christian Dahl 1788 - 1857. Jubileumsutstilling 1988». Maleriet er omslagsbildet til min bok «Vårt historiske Avaldsnes» fra 1988. Siden ble motivet på kort tid gjengitt i flere lokale publikasjoner.
19. Avbildet i Sør-Reime (11) s. 78.
20. Avbildet i Kunst og kultur 1957, s. 171.
21. Den Constitutionelle, 28.12.1843: «Utdrag af brev fra prof. I.C. Dahl i Dresden».

22. Se Ormhaug (16) s. 83.

23. Fra Sør-Reime (11) s. 63.

24. Fra Utvik (2) s. 17.